Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Suleyman Demirel University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences

Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi

International Refereed Academic Social Sciences Journal

Aralık–December 2021 **Number: 54**

ISPARTA-2021

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

E-ISSN:2667-6206

Sahibi / Publisher

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına

Mehmet Ali TABUR

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı / Dean of the Faculty of Arts and Sciences

Kurucusu / Founder

Bayram Kodaman

Editörler / Editors

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz

Yardımcı Editör/ Associate Editor

Yunus Pekyollu

Teknik Editör / Technical Editor

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Yunus Pekyollu

Redaksiyon / Redaction

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Yunus Pekyollu

Dizgi/Composition

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz –Yunus Pekyollu

Editör Kurulu / Editorial Board

Yıldırım Atayeter — Bilge Hürmüzlü Kortholt

Ebru Taysi — Hakan Karagöz

Mustafa Yakar — Ömer Şekerci

Selami Turan — Ümit Akca

Muhsine Eda Armağan — Nurten Kiriş Yılmaz

A. Şevki Duymaz — Kansu Ekici

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdolhossein Laleh (Ferhengistan-e Honer) — Ahmet Talimciler (Ege Üni.)

Alparslan Aliağaoğlu (Balıkkesir Üni.) — Anja Slawisch

Bayram Ürekli (Selçuk Üni.)

Behset Karaca — Burul Saginbayeva

(Süleyman Demirel Üni.)

(Kır.-Tur. Manas Üni.)

Cihat Aydoğmuşoğlu
(Ankara Üni.)

Fatih Ertugay
(Nuh Naci Yazgan Üni.)

Ferhat Karabulut
(Celal Bayar Üni.)

Gerhard Steingress
(Uni. of Seville)

Hakkı Büyükbaş
(Ardahan Üni.)

Hicabi Kırlangıç
(Ankara Üni.)

Indra Karapetjana
(Uni. of Latvia)

Ingrida Eglė Žindžiuvienė
(Uni. of Vytautas Magnus)

İlhan Erdem
(Ankara Üni.)

John Haldon
(Uni. of Princeton)

Julian Rentzsch
(Uni. of Mainz)

Kamil Kaya
(İstanbul Gelişim Üni.)

Kadir Temurçin
(Süleyman Demirel Üni.)

Lale Yalçın Heckman
(Max Planck Inst.)

Lidewijde de Jong
(Uni. of Groningen)

Meltem Doğan Alpaslan
(İstanbul Üni.)

Mevlüt Albayrak
(Süleyman Demirel Üni.)

Murat Arslan
(Akdeniz Üni.)

Mustafa Hizmetli
(Bartın Üni.)

Mehmet Özhanlı
(Süleyman Demirel Üni.)

Nevzat Kaya
(9 Eylül Üni.)

Orhan Üçler Bulduk
(Ankara Üni.)

Osman Arıcan
(Bülent Ecevit Üni.)

Osman Gazi Özgüdenli
(MÜ Türkiyat Araş. Ens.)

Osman Gümüşcü
(Çankırı Karatekin Üni.)

Osman Yıldız
(Süleyman Demirel Üni.)

Öztürk Emiroğlu
(Uni. of Warsaw)

Reza Pourjavady
(Goethe Uni.)

Salih Ceylan
(Mehmet Akif Üni.)

Songül Sallan Gül
(Süleyman Demirel Üni.)

Suat Kolukırık
(Akdeniz Üni.)

Şinasi Öztürk
(Muğla Sıtkı Koçman Üni.)

Ayla Sevim Erol
(Ankara Üni.)

Turgut Yiğit
(Ankara Üni.)

Uğur Doğan
(Ankara Üni.)

Varren Eastwood
(Uni. of Birmingham)

Yaşar E. Ersoy

Yunus Ayata
(Cumhuriyet Üni.)

Muttalip Özcan

H. Saim Parladır
(İzmir Katip Çelebi Üni.)

R. Levent Aysever
(Dokuz Eylül Üni.)

Abdurrahman Uzunaslan
(Gaziantep Üni.)

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **EBSCO** ve **TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin** tarafından taranmaktadır.

Makalelerin Araştırma ve Yayın Etiğine Uygunluğu Yazarların Sorumluluğundadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç kez çıkmaktadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **uluslararası hakemli** bir **dergidir.**

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez.

SDU Journal of Social Sciences is Indexed in EBSCO and TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin.

The Author Will Be Held Responsible for False Statements, Research and Publication Ethics.

SDU Journal of Social Sciences is issued thrice a year, (April, August and December).

SDU Journal of Social Sciences is refereed publicition.

The Editorial Board claims no responsibility for the opinions expressed in the

published manuscripts.

Published or not, manuscripts are not returned to the author(s)

Authors are not paid.

Kapak Tasarım / Cover Design: Ece Reklam-Isparta / Türkiye

Yazışma Adresi/Address
Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü Oda: 311 32260 Isparta
Tel: 0 (246) 2114190-2114108 Faks: 2371106
elektronik posta/e-mail: sdusosbil@sdu.edu.tr
Web: http://sdu.dergipark.gov.tr/sufesosbil

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

İslamofobi Çalışmalarında Kuramsal Yaklaşımlar: Türkçe Makaleler Üzerine Bir İnceleme
Theoretical Approaches in Islamophobia Studies: A Study on Turkish Articles

Ahmet ASLAN 1

Pandemi Sürecine Tanıklık Eden Gençler Üzerine Nitel Bir Çalışma: Üniversite Gençliği Örneği
A Qualitative Study on Youth Witnessing the Pandemic: University Youth

Gül AKTAŞ 27

2012-2019 Yılları Arasında İznik Roma Tiyatrosu'nda Bulunan Bizans Sırlı Seramiklerinin Değerlendirilmesi
An Evaluation of Byzantine Glazed Potteries Found in Iznik Roman Theater between 2012-2019)

Zeynep Adile MERİÇ - Aygün EKİN MERİÇ 49

Eski Türkçedeki tur- Eyleminin Kökeni ve Tamlayıcıları Üzerine
On the Origin and Complementaries of the Verb tur- in Old Turkic

Hüsnü Çağdaş ARSLAN 67

Fil Binit Takımları II (Âîn-i Ekberî'de Yer Almayan Savaş Fili Binit Takımları)
Elephant Harnesses II (Elephant Harnesses Not Introduced in Âîn-i Ekberî)

Umut KANSOY 77

Does Marital Status Affect Violence Against Women?
A Perusal on Turkey
Medeni Durum Kadına Yönelik Şiddet Türlerini Etkiler mi?
Türkiye Üzerine Bir Okuma

Nurşen ADAK - Çağrı ELMAS - Güher Ceylan KUŞOĞLU 149

20. Yüzyılın Ortalarında Kalemişi Süslemeli Cami Geleneği:
Denizli Çal Belevi Eski Pazaryeri Camii
Tradition of Mosques with Painted Decoration in the Middle of the 20th Century:
Denizli Çal Belevi Eski Pazaryeri Mosque

Erbil CÖMERTLER AKTUĞ 165

Milletleşmede ve Çağdaşlaşmada Millî Bayram Kutlamalarının Rolü:
Isparta Örneği (1925-1940)
The Role of National Holiday Celebrations in Nationalization And Modernization:
The Case of Isparta (1925-1940)

Ayşegül ÖZTÜRK 178

Sinema ve Dizi Filmlerde Kültür ve Mekân Algısının Turizme Etkisi
The Effect of Culture and Space Perception on Tourism in Films

Elif ÇELEBİ KARAKÖK - Arzu ÇAKMAK 199

Figânî Divançesi'ndeki XXII. Gazel Kime Ait?
Whom Do the XXIIth Ghazel in the Figani's Diwan Belong to?

Cenk AÇIKGÖZ 220

Hegel Felsefesinde Kendi Kendini Gerçekleştiren
Özgür Bir Varlık Olarak İnsan
Human, As a Free, Self Realizing Being in Hegel's Philosophy

Sevgi ÖZCAN 230

Yapay Zeka ve "Dostluk" Arasındaki İlişki
The Relationship between Artificial Intelligence and "Friendship"

Kemal ÇİNÇİN 239

Hollywood Sinemasında Türkiye'ye Yönelik Oryantalist Bakışın Sosyolojik Analizi
A Sociological Evalutation The Orientalist Portrayal of Turkey in Hollywood Films

Sümeyye SÖYLEMEZ - Gökhan GÖKTÜRK 248

Malatya'da Çeşme Mimarisi
Fountain Architecture in Malatya

Doğan DEMİRCİ - Dilare DERİCİ 270

Badiou'nun Hakikat Etiği Terör ve Kötülükleri Savuşturabilir mi?
Can Badiou's Ethics of Truth Fend off Terror and Evils?

Kevser ÇELİK 299

Ototelik Kişilik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlama Çalışması: Serbest Zaman Perspektifi Oluşturulması
The Adaptation Study of The Autotelic Personality Questionnaire Into Turkısh: Forming A Leisure Time Perspective

Mehmet Onur AK 317

Seleukeia Sidera'da Geç Antik Dönem Hakkında Ön Sonuçlar
Preliminary Conclusions on Late Antiquity at Seleucia Sidera

Bilge HÜRMÜZLÜ – Burak SÖNMEZ – Ahmet MÖREL – Gülcan KAŞKA 339

Makale Geliş | Received : 26.09.2019
Makale Kabul | Accepted : 26.12.2021

Eski Türkçedeki *tur-* Eyleminin Kökeni ve Tamlayıcıları Üzerine

On the Origin and Complementaries of the Verb tur- in Old Turkic

Hüsnü Çağdaş ARSLAN
Çukurova Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, hcarslan@cu.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-4618-2105

Öz

Eylem-tamlayıcı ilişkisi denilince akla ilk gelen araştırmacı, Fransız Lucien Tesnière'dir (1893-1954). Modern bağımsal dil bilgisinin (dependency grammar) ve valenz teorisinin (valency theory) kurucusu sayılan Tesnière, cümlede yer alan eylemden yola çıkarak öteki ögeleri eyleyen (actants) ve tümleyen (circontants) biçiminde ikiye ayırmakla birlikte, eylemlerin belirli sayıda eyleyen alma niteliğini atomun birleşim değeriyle karşılaştırmış, eyleyenleri zorunlu, tümleyenleri ise seçimli şeklinde nitelemiştir. Bu çalışmada öncelikle, Eski Türkçe (Kök-Türkçe ve Eski Uygur Türkçesi) Dönemi'ne ait yazıtlarda ve metinlerde *tur-* biçiminde gördüğümüz eylemin kökeni üzerinde durulmuş, ardından eylem (fiil)-tamlayıcı ilişkisi bakımından *tur-* eyleminin ve türevlerinin tamlayıcıları ile yazıtlardan ve metinlerden alınmış bunlarla ilgili örnekler sunulmuştur. Böyle bir çalışmanın yapılmasının amacı, Eski Türkçe araştırmalarındaki eksikliği giderme isteği sonucunda gelecekte ortaya çıkarılabilecek bir *Eski Türkçede eylemlerin istem sözlüğü*ne katkı yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Tur-, Eylem, Tamlayıcı, İstem.

Abstract

The first researcher that comes to mind when the verb-complementary relationship is mentioned is the French Lucien Tesnière (1893-1954). Tesnière, who is considered the founder of modern dependency grammar and valency theory, divided the other elements into actants and complements (circontants) based on the verb in the sentence, but compared the ability of actions to receive a certain number of agents with the combined value of the atom, and described the agents as necessary and the complements as optional. In this study, firstly, the origin of the verb that we see in the form of *tur-* in the inscriptions and texts belonging to the Old Turkic (Kök-Turkic and Old Uighur Turkic) period is emphasized and then, in terms of the relationship of the verb-complementary, the complements of the verb *tur-* and its derivatives, and the examples taken from the inscriptions and texts are presented. The aim of such a study is to contribute to a lexicon of valency of the verbs in Old Turkic which can be revealed in the future as a result of the desire to eliminate the lack of Old Turkic researches.

Keywords: Old Turkic, Tur-, Verb, Complementary, Valency.

Giriş

İki insan yazı ve konuşma dilinde birbiriyle cümleler yoluyla iletişim kurar ve mesajlarını bu şekilde karşısındakine ulaştırır. Bir cümlenin oluşabilmesi içinse bir eyleme, bir eylemi gerçekleştirene ve bu eylem ile bunu gerçekleştirene yardımcı olacak ögelere gereksinim vardır. Eylem, özneyle birlikte cümlenin temel ögelerindendir. Bir eylem cümlede iş, oluş veya kılış bildirir. Fakat cümlede bu bildirimi yapabilmesi için özneyle ve diğer ögelerle ilişki içerisinde olmalıdır. Buradaki ilişkinin veya etkileşimin sağlanabilmesi ve iletilmek istenen anlamın tam olarak verilebilmesi için eylem kendisini yer, yön, zaman gibi hâllerde tamamlayacak tamlayıcılara gereksinim duyar (Uzer, 2018, s. 12). Türkçede bu tamlayıcılar ad soylu sözcüklere gelen durum ekleridir ve bu durum ekleri, tamlayıcı göreviyle eylemleri farklı şekillerde tamamlar. Eylemlerin anlamlarına göre adların aldıkları durum ekleriyle girdikleri ilişkiye, eylem (fiil)-tamlayıcı ilişkisi denilmektedir. Eylem tamlayıcıları, eylemi anlam ve işlev yönlerinden tamamlayan ögelerdir.

Eylem-tamlayıcı ilişkisi -veya dil biliminde yaygın kullanıldığı adlarla ifade edersek *valenz*, *istem* veya *birleşim değeri*- denilince akla ilk gelen ad Fransız Lucien Tesnière'dir (1893-1954). Modern *bağımsal dil bilgisi*nin *(dependency grammar)* ve *valenz teorisi*nin *(valency theory)* kurucusu sayılan Tesnière, cümlede yer alan eylemden yola çıkarak öteki ögeleri eyleyen (*actants*) ve tümleyen (*circontants*) biçiminde ikiye ayırmakla birlikte (Ágel ve Fischer, 2010, s. 229), eylemlerin belirli sayıda eyleyen alma niteliğini atomun birleşim değeriyle karşılaştırmış, eyleyenleri (ad ve adla eşdeğerde olan ögeleri) zorunlu, tümleyenleri ise (zaman, yer, niteleme belirteçleri) seçimli şeklinde

nitelemiştir (Ágel ve Fischer, 2010, s. 239-240; İleri, 1997, s. 157). Ona göre her cümle bir tiyatro oyununa benzemektedir. Bir cümlenin yüklemi, olay örgüsünü belirtir. Bu olay örgüsünde etken ya da edilgen bir biçimde rol alan ögeler eyleyenlerdir. Bu olayın çevresinde yer alanlar ise tümleyenlerdir. Eyleyenler ve tümleyenler doğrudan doğruya eyleme bağlıdır. Eyleyenlerin sayısı sınırlıyken; yer, zaman, neden gibi durumları belirten tümleyenlerin sayısı sınırsızdır (Rifat, 1998, s. 86; ayrıca Tesnière'in *bağımsal dil bilgisi (dependency grammar)* ve *valenz teorisi (valency theory)* üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Ágel ve Fischer, 2010, s. 223-255; Türkiye'de eylem-tamlayıcı ilişkisi veya *valenz/istem* üzerine yakın sayılabilecek bir zamanda Nuh Doğan tarafından yapılan doktora tezinde de bu konuyla ilgili ayrıntılı kuramsal bilgi bulunabilir bkz. Doğan, 2011, s. 7-107).

Almancadaki eylemlerin birleşim değeri üzerinde duran Gerhard Helbig ise eylemi cümlenin ana noktası olarak kabul etmekte; ayrıca her eylemin, belli bir plana göre, çevresinde doldurulması gereken boş alanlar (*Leerstellen*) yarattığını ifade etmektedir (İleri, 1997, s. 158). Ona göre bir eylemin birleşim değerini meydana getiren tamlayanları, cümle içinde doğru kavrayıp ortaya koyabilmek amacıyla bunları sadece sayıca değil, bunun yanında nitelikleriyle de gözden geçirmek gerekmektedir (İleri, 1997, s. 159). Bu bakımdan Helbig'in, eylemlerin sınıflandırılmasında eyleyenin bir tek niceliğini, bir başka deyişle sayısını göz önüne alıp niteliği hakkında bir şey söylemeyen Tesnière'den ayrıldığı görülür (İleri, 1997, s. 157).

Batı dillerinin sözlüklerinde veya *valenz* (*istem*) sözlüklerinde, eylemlerin hangi tamlayıcıları aldığı ve bu durumda ne gibi anlamların ortaya çıktığı genellikle ayrıntılı bir şekilde verilirken Türkçe sözlüklerde bu bilgiler ya üstünkörü, ayrıntısız verilmekte ya da hiç verilmemektedir (İleri, 1997, s. 157; Doğan, 2011, s. 2). Eski Türkçeden günümüz Türkiye Türkçesine, eylemlerin (veya bazı diğer yapıların) istemlerinin, tarihsel gelişim süreçleri içerisinde veya bugünkü Türkiye Türkçesinde anlamın daralması, genişlemesi ya da kaybı gibi nedenlerle yahut "eylemin istediği durum işaretleyicisinin zaman içerisinde dilbilgiselleşmeye uğrayıp işlevinin ve anlam çerçevesinin genişlemesiyle ya da daralmasıyla" açıklanabilen bazı değişimler geçirdikleri görülür (Aydın Özkan, 2018, s. 18; ayrıca bkz. Aydın Özkan, 2017; Doğan, 2011). İşte bu değişimlerin görülmesinde istem sözlüklerinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Hamza Zülfikar'a göre, Türkçe sözlüklerin önde gelen sorunlarından biri, istem bilgisi bakımından eksik kalmalarıdır ve sözlüklerin eylem-tamlayıcı ilişkisi bakımından tekrar gözden geçirilmesi gerekir (2008, s. 226). Zülfikar'ın konuyla ilgili yazısında bir eylemin ne anlamda, hangi yapı içinde, hangi durum ekli tamlayıcıyla kullanıldığının tam anlamıyla verilebilmesi için örnek cümlelerin olmasının ve bu örneklerde eylemin istediği tamlayıcılarla ilgili bilgilerin bir yapı içinde sözlüğe alınmasının gerektiği; ayrıca bir sözlükte bu önerilenlerin yapılmasının, konunun uzmanları için oldukça faydalı olacağı da vurgulanır (Zülfikar, 2008, s. 226-227). İşte bu çalışmanın yapılmasının amacı, tüm bu önerilerin göz önünde bulundurulması ve Eski Türkçe alanındaki eksikliği giderme isteği sonucunda gelecekte ortaya konulabilecek bir *Eski Türkçede eylemlerin istem sözlüğü*ne katkı yapmaktır. Bu amaçla, çalışmanın *İnceleme* başlığında öncelikle, Eski Türkçe (Kök-Türkçe ve Eski Uygur Türkçesi) Dönemi'ne ait taşa hakkedilmiş yazıtlarda ve kâğıda yazılmış metinlerde *tur-* biçiminde gördüğümüz eylemin kökeni üzerinde durulmuştur. Ardından eylem (fiil)-tamlayıcı ilişkisi bakımından *tur-* eyleminin ve türevlerinin tamlayıcılarıyla birlikte yer aldıkları Eski Türk yazıtlarından ve Eski Türkçe Dönemi'ne ait başlıca metinlerden bir veya birkaç örnek cümle verilmiştir.

İnceleme

Eski Türkçe *tur-* Eyleminin Kökeni

Türk dilinin tarihî metinlerinde sık kullanılan Eski Türkçe *tur-* ("durmak; kalmak; kalkmak") eylemini, Kök-Türkçe Dönemi'nden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 529-530). Clauson, EDT'de *tur-* eylemini şöyle açıklamaktadır:

> **1 tur-** (? **d-**) 'to stand', both in the sense of 'to stand upright' and 'to stand still' with various extended meanings. From an early date it was also used as an Aux. V. following a Gerund in **-u:/-ü**, **-p** or **-ğalı:/-geli**: with different shades of meaning, but usually 'to continue to (do something)'.

> From a date as early at least as Uyğ. Chr. the Aor. **turur**, later abbreviated to **tur/dur**, etc., but no other part of the V. was used as a copula meaning 'is' and so replacing **erür**. C.i.a.p.a.l.; in SW Az., Osm. **dur-** in Tkm. both **tur-** and **dur-**; as the vowel is short in Tkm., Kaş.'s alternative form **tu:r-** is prob. an error or dialect form. Most Turkish grammars and some dicts. discuss the various idiomatic uses of this V. at great length. **Türkü vıı anta: kalmışı: yer sayu: kop turu: ölü: yorıyu:r ertig** 'those of you who remained there all went to all sorts of countries and stayed or died (there)' *I S 9*, *II N 7* (Clauson, 1972, s. 529-530).[1]

Clauson, Moğolca *tura-/turu-* eyleminin alıntılanmasıyla Türkçeye geçtiğini ve "zayıflamak, incelmek" anlamlarına geldiğini belirttiği *tu:r-* eylemini ise EDT'de şöyle açıklamaktadır:

> **2 tu:r-** 'to be, or become, weak or emaciated'. An early l.-w. with the same meaning in Mong. *tura-/turu-* (*Haenisch* 155); survives in NE Kaç. Koib., Sag. **tura kal-/tura par-**; Khak. **tura par-** 'to be exhausted' *R III* 1446; *Bas.* 240. **Xak.** xı **at tu:rdı:** 'the horse (etc.) was weak or emaciated' (*hazala*) *Kaş. III* 181 (tu:ra:r, tu:rma:k). (Clauson, 1972, s. 530).[2]

DTS'de *tur-* eyleminin anlamları şöyle verilmektedir:

> **TUR- I** 1. вставать, подниматься… 2. стоять… 3. находиться, быть, иметься, пребывать… 4. жить, обитать… 5. останавливаться… (Nadelyayev vd., 1969, s. 586-587).
>
> **TUR- II** худеть, тощать: *at turdī* лошадь отощала (MK III 181) (Nadelyayev vd., 1969, s. 587).[3]

Köl Tigin [KT] Güney 9./Bilge Kağan [BK] Kuzey 7. satırlarda yer alan "𐰚𐰇𐰚𐰃*TWRW*" işaretlerini Clauson'un EDT'de "turu" biçiminde gösterdiği, "to stay [kalmak]" anlamındaki Türkçe kökenli *tur-* eylemiyle ilişkilendirdiği ve "stayed" anlamını verdiği görülür (Clauson, 1972, s. 529).

Orkun da Clauson gibi "turu" biçiminde okur (Orkun, 1936/2011, s. 26) ve Türkçe kökenli *tur-* eylemiyle ilişkilendirdiği sözcüğe "ayakta" anlamını verir (Orkun, 1936/2011, s. 27).

T. Tekin aynı işaretleri "toru" olarak okur (Tekin, 1988/2006, s. 22) ve *tor-* "açlıktan ölmek, açlıktan zayıf ve bitap düşmek" (Tekin, 1988/2006, s. 176) eylemiyle ilişkilendirdiği sözcüğe "bitkin" anlamını verir (Tekin, 1988/2006, s. 23).

Berta, KT Güney 9. satırdaki ifadenin V. Thomsen ile H.N. Orkun tarafından "turu", T. Tekin tarafından "toru" biçiminde okunduğunu dipnot olarak belirtir ve kendisi de bu ifadeyi çalışmasında "turw" biçiminde gösterir (Berta, 2010, s. 133). Berta, sözcüğe "zayıflayarak" anlamını uygun görür (Berta, 2010, s. 191). Berta'nın bu ifadeyi, Clauson'un EDT'de "**2 tu:r-** 'to be, or become, weak or emaciated [zayıf olmak veya zayıflamış/bir deri bir kemik olmak]" biçiminde anlamlandırdığı, Moğolca *tura-/turu-* eyleminden alıntı olduğunu söylediği ve örnek verdiği (Clauson, 1972, s. 530); ayrıca DTS'de de aynı anlamlarla ve örnekle açıklanan ancak kökeni belirtilmeyen (Nadelyayev vd., 1969, s. 587) *tu:r-/tur-* eylemiyle ya da T. Tekin'in *tor-*[4] biçiminde gösterdiği (Tekin, 1988/2006, s. 176) eylemle ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere KT Güney 9./BK Kuzey 7. satırlarda yer alan ve "𐰚𐰇𐰚𐰃*TWRW*" işaretleriyle gösterilen sözcüğü V. Thomsen, Sir G. Clauson ve H. N.

---

[1] "**1 tur-** (? **d-**) '(ayakta) durmak', çeşitli geniş anlamlarıyla birlikte hem 'dik durmak' hem de 'hareketsiz kalmak' anlamında. Erken bir tarihten itibaren **-u:/-ü**, **-p** ya da **-ġalı:/-geli** ulaçlarından sonra yardımcı eylem olarak da kullanılmıştır: farklı anlam katmanlarıyla, ancak genellikle '(bir şey yapmayı) sürdürmek'. Erken bir tarihten itibaren en azından Hristiyan Uygur (dilinde) *Geniş zaman* **turur**, daha sonra **tur/dur** ve benzerine kısaltılmıştır, ancak eylemin başka bir parçası, '[İngilizce] is' anlamına gelen ve böylece **erür**'ün yerini alan bir *copula* (bildirme kipi) olarak kullanılmamıştır. Tüm dönem ve dillerde ortak; Güneybatıda Azerbaycanî, Osmanlı(ca) **dur-** Türkmen(ce)de hem **tur-** hem de **dur-**; Türkmen(ce)de ünlü kısadır, Kaşgarlı'nın alternatif biçimi **tu:r-** muhtemelen hatalı ya da diyalekt biçimidir. Çoğu Türkçe gramer ve bazı sözlükler, bu eylemin çeşitli deyimsel kullanımlarını uzun uzadıya tartışırlar. **Türkü vıı anta: kalmışı: yer sayu: kop turu: ölü: yorıyu:r ertig** 'sizden orada kalmış olanlarınız, her türlü ülkeye hep gittiniz ve (orada) kaldınız ya da öldünüz' *I G[üney] 9*, *II K[uzey] 7*" (Clauson, 1972, s. 529-530).

[2] "**2 tu:r-** 'zayıf olmak ya da zayıflamak'. Moğolcadaki *tura-/turu-* (*Haenisch* 155) ile aynı anlamda bir erken (dönem) alıntı (/ödünç) sözcük; Kuzeydoğuda Kaça, Koybal, Sagay diyalektlerinde yaşar **tura kal-/tura par-**; Hakas(ça) **tura par-** 'bitkin düşmek' *Radloff III* 1446; *Baskakov* 240. **Hakaniye** xı **at tu:rdı:** 'at (vb.) zayıftı ya da zayıflamıştı' (*hazala*) *Kaşgarlı III* 181 (tu:ra:r, tu:rma:k)." (Clauson, 1972, s. 530).

[3] "**TUR- I** 1. kalkmak, yükselmek… 2. durmak/ayakta durmak… 3. bulunmak, olmak/+DIr, +DUr, mevcut olmak, kalmak… 4. yaşamak, sürekli bir yerde yaşamak… 5. durdurmak…" (Nadelyayev vd., 1969, s. 586-587). Ayrıca DTS'de diğer *tur-* eylemi de MK'den örnekle açıklanmaktadır: "**TUR- II** kilo vermek, incelmek: *at turdī* at zayıfladı (MK III 181)." (Nadelyayev vd., 1969, s. 587).

[4] T. Tekin'in *tor-* biçiminde okuyuşunun (Tekin, 1988/2006, s. 22, 176; 2016: 275, 311), Yakutça *tuor-* "zayıflamak" ile ilgisinin yanı sıra, Clauson'un Moğolca kökenli olduğunu belirttiği bu eylemi EDT'de "tu:r-" (Clauson, 1972, s. 530) biçiminde göstermesiyle de ilgili olduğu düşüncesindeyim (Ayrıntı için Berta'nın *twrwq* açıklamasına bkz. Berta, 2010, s. 55). Ayrıca *Moğolca-İngilizce Sözlük*'te "to get stuck [sıkışmak]; to be stopped, delayed [durdurulmak, gecikmek], to become embroiled [gömülmek], tangled up in something [bir şeye (/birbirine) karışmış]" anlamlarına geldiği belirtilen *tor-* eylemi için bkz. Lessing, 1960, s. 825.

Orkun Türkçe kökenli *tur-* eylemiyle; Á. Berta ve T. Tekin ise Clauson gibi kimi araştırmacılara göre Moğolcadan alıntılandığı düşünülen ve "zayıflamak, bitkin düşmek" anlamlarına gelen *tur-* eylemiyle ilişkilendirmektedir. Bu ifade üzerinde uzlaşı olmaması bazı araştırmacıları da yanıltmış ve *tur-* eylemini hatalı bir şekilde Moğolca kökenli göstermelerine sebep olmuştur (Uzer, 2018, s. 429). *Moğolca-İngilizce Sözlük*'te *tura-* eylemi şöyle açıklanmaktadır:

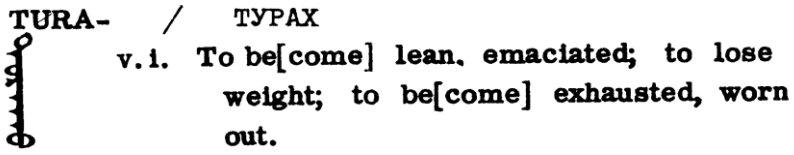
TURA- / TYPAX

v.i. To be[come] lean, emaciated; to lose weight; to be[come] exhausted, worn out.

Resim 1. *Moğolca tura- maddesi* (Lessing, 1960, s. 843).[5]

Eski Türkçe *tur-* eyleminin kökeni üzerine düşünürken, Tunyukuk [T] 5. ve 6. satırlar (Orkun, 1936/2011, s. 100-103; Berta, 2010, s. 41, 55, 84) ile KT Doğu 39. satırda "𐰉𐰇𐰴𐰆 *TWRWK*" biçiminde yazılmış olan "zayıf"[6] anlamındaki *turuk*[7] (Orkun, 1936/2011, s. 46-47; Tekin, 1988/2006, s. 34-35, 176; Berta, 2010, s. 115, 163) sözüyle ilgili olarak Á. Berta'nın çalışmasında yer alan açıklamaları mutlaka göz önünde bulundurmak gerekir (Berta, 2010, s. 55). Árpád Berta'nın, farklı yayınlardaki okuyuşları verdikten sonra, "Türkçe kelime Moğolcaya da girmiştir ve orada her durumda ilk hecede *u* vardır..." (Berta, 2010, s. 55) diyerek, hem "durmak; kalmak; kalkmak" hem de "zayıflamak; bitkin düşmek, yorgun olmak; bir deri bir kemik kalmak" anlamlarına gelen *tur-* eylemini, Türkçe kökenli saydığını görmekteyiz. O, Clauson'un aksine, günümüzde Moğolcada *tura-* biçiminde yaşayan eylemin Moğolcadan Türkçeye değil, Türkçeden Moğolcaya geçtiğini varsayar. Aynı zamanda sözcüğün ilk hecesindeki ünlüyü T. Tekin'in aksine *o* değil, *u* olarak düşünmektedir.

Eski Türkçe *tur-* Eyleminin ve Türevlerinin Durum Ekli Tamlayıcıları

Tarihî metinlerde sık kullanılan ve günümüzde de varlığını sürdüren Eski Türkçe *tur-* ("durmak; kalmak; kalkmak") eylemini, Kök-Türkçe Dönemi'nden itibaren görmekteyiz (Clauson, 1972, s. 529). Kök-Türkçe Dönemi'nden kalan yazıtlardan Köli Çor'un [KÇ] (Doğu yüzü) 21. satırında *araç durumu*ndaki ve Köl Tigin'in Güney 9./Bilge Kağan'ın Kuzey 7. satırlarında *yalın durum*daki tamlayıcılarla[8] yer alır:

Ad+*araç tur-* "durmak."

Karluk anı+**n turup** ... (KÇ 21) (Berta, 2010, s. 20, 21, 27; "**turu**..." bkz. Orkun, 1936/2011, s. 139).

Karluk onunla/onun için durup [boyun eğdi] (Ayrıca bkz. Berta, 2010, s. 34-35).

+*yalın tur-* "durmak; kalmak//bir deri bir kemik kalmak; bitkin düşmek/yorgun olmak."

(a)nta k(a)lm(ı)şı: yir: s(a)yu koop: **turu**: ölü: yor(ı)yur (e)rt(i)g (KT Güney 9/BK Kuzey 7).

Orada kalmış olanları(nız, siz) her yerde hep bitkin (ve) ölü (gibi) yürüyor(/yaşıyor) idiniz.[9]

Eski Türkçe *tur-* eylemi, Eski Uygur Türkçesi Dönemi'ne ait Kök-Türk harfli el yazması Irk Bitig'de *yalın durum*daki; Eski Uygur harfli Budist metinlerden en hacimlisi olan *Altun Yaruk*'ta *yalın*

[5] "TURA- / TURAX *geçişsiz eylem* zayıf , bir deri bir kemik olmak; kilo vermek; bitkin, yorgun olmak."
[6] Orkun, T 5. ve 6. satırlardaki *turuk* sözcüğüne "zaif [zayıf]" (Orkun, 1936/2011, s. 101-102), KT Doğu 39. satırdakine "fena" anlamını vermiş ve bir de açıklama yapmıştır bkz. Orkun, 1936/2011, s. 46, 77.
[7] T. Tekin, KT Doğu 39'daki "𐰉𐰇𐰴𐰆 *TWRWK*" ifadesini *toruk* biçiminde okur ve bu sözcüğe "zayıf, mecalsiz" anlamlarını verir bkz. Tekin, 1988/2006, s. 34-35, 176.
[8] Bu örneklerin yanı sıra, *tur-* eylemini Kök-Türk harfli yazıtlardan Taryat'ın Kuzey 2. satırında (**tur-dı** bkz. Berta, 2010, s. 360), Suci'nin 7. satırında (*tur-* eyleminden türemiş **turug** "mesken" bkz. Orkun, 1936/2011, s. 156-157), Şine Usu'nun Güney 6. satırında (**tur-up** bkz. Orkun, 1936/2011, s. 176-177; Aydın, 2007, s. 30, 48, 110; Berta, 2010, s. 367), Yenisey mezar yazıtlarında (**tura** 48/14 bkz. Kormuşin, 2017, s. 333) da görmekteyiz.
[9] Ayrıca T. Tekin'in, Orkun'un ve Berta'nın okuma ve anlamlandırması için bkz. Tekin, 1988/2006, s. 22-23; Orkun, 1936/2011, s. 26-27; Berta, 2010, s. 102, 133, 191.

durumdaki, bulunma, çıkma ve *belirtme durumu*ndaki[10]; St. Petersburg'daki el yazmalarına dayanılarak Tuguşeva tarafından yayınlanan ve *Amitābha-sūtra* (*Abitaki*)[11] metinlerinden biri olan *Beyaz Lotus (Nilüfer Çiçeği) Topluluğu Sutrası*'nın Türkçe versiyonunda (*Yürüŋ lenhua çeçek tergini nom erdini*) *yalın durumdaki, bulunma, yön gösterme* ve *araç durumu*ndaki tamlayıcılarla yer alır:

•**tur-** "durmak; kalmak."[12]

+*yalın tur-* "durmak; kalmak."

... kamşayu umatın **turur** IB 16.[13]

... *hareket edemeden duruyor.* (Tekin, 2016, s. 161).

… iki kün üč kün **turγay** mu… SOBL IV 33a 3 (Tuguşeva, 2008, s. 44).[14]

… iki gün, üç gün duracak mı?

Antada basa ok bo tütsüglüg kuşatrılar ontın sıngar yirtinçülerte ülgüsüz sansız gang ögüzdeki kum sanınça burkanlar uluşınta kingürü yadılıp ol kamag burkanlar üzesinte tegzinü turup .. altun önglüg y(a)ruklar .. ünüp y(a)rutu yaltrıtu **turgaylar** AY 427/17-18 (Kaya, 1994, s. 244).

Ondan sonra işte bu tütsülü gölgelikler on taraftaki dünyalardan uçsuz bucaksız Ganj ırmağındaki kum sayısınca Buddhalar ülkesinde yayılarak bütün o Buddhalar üzerinde dolaşıp altın renkli ışıklar yükselip ışıyarak duracak.

Alku pratyıkabudlar bodıs(a)t(a)vlar üze yme ök agır ayag köngül tutmadın ... **tursar** bo montag ayıg kılınç[lar amtı] m(e)n alkunı kşantı [ötünü] teginür m(e)n AY 103/7 (Kaya, 1994, s. 107).

Bütün Pratyikabuddhalar üzerine de saygılı gönül(le) bağlanmadan dursa bunun gibi kötü davranışları şimdi, ben hepsini sevap [arz ederek] değinirim.[15]

Ad+*bulunma tur-* "durmak; kalmak."
… ol barq+**ta turup**.. SOBL IV 31a 6 (Tuguşeva, 2008, s. 43).[16]
… o yapıda durup…
.. udaçı erür siz ür üdün .. yirtinçü+**de turgalı** AY 491/11 (Kaya, 1994, s. 272).
Dünya(lar)da uzun süre kalırsınız.

... **tursun yakın** üskin+**te** :: t(e)ngri burkan körkining AY 485/10 (Kaya, 1994, s. 269).

... Tanrı Buddha('nın) güzelliğinin huzurunda yakın dursun!

... ançaka tegi bo yirtinçü+**de** yiti kırk törlüg bodıpakşık atl(ı)g tuyunmak arkalıg nomlar öçmedin üzülmedin **turgay** AY 197/17 (Kaya, 1994, s. 144).

... o zamana dek bu dünyada otuz yedi tür Bodipakşika adlı sezmek dayanaklı öğretiler yok olmaksızın, sona ermeksizin duracak.[17]

Ad+*çıkma tur-* "kalkmak, doğrulmak."

---

[10] Eski Uygurca *Altun Yaruk*'taki tespitler, Ceval Kaya'nın 1994'teki çalışması temel alınarak ve Emre Uzer'in 2018'deki yüksek lisans tezinden de (yazarın izniyle) yararlanılarak yapılmıştır.

[11] Türkiye'de *Abitaki* metinlerinin söz varlığı üzerine yakın zamanda yapılan bir yüksek lisans tezi vardır. Ancak erişim kısıtlı olduğu için bu çalışmadan burada yararlanılamamıştır. İlgililer için çalışmanın künyesini verelim: Tümer Karaayak (2017). *Eski Uygurca Abitaki metinlerinin söz varlığı.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

[12] Tuguşeva, *Приложения* [Ekler] bölümünün *Указатель слов* [Kelime dizini] başlığında *tur-* fiiline, "стоять, находиться; жить, пребывать" [durmak, olmak/bulunmak; yaşamak, kalmak] anlamlarını verir (Tuguşeva, 2008, s. 112).

[13] IB'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. *turupan* "kalıp" IB 56 (Tekin, 2016, s. 41, 161, 276, 277, 311).

[14] SOBL'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. *ongaru ävrilip turur* SOBL III 30b 10 (Tuguşeva, 2008, s. 29); aynı eser: SOBL III 33b10 *yol-ta or[nanïp] turup* (s. 31), *qayu turmïš* SOBL IV 32b 9, *turmïš* SOBL IV 34a 7, IV 47a 2, 47b 8 (s. 44-45, 50), *yaltrïyu turur* SOBL IV 36a 5, (s. 47), *turup* SOBL IV 47a 8, IV 47b 3 (s. 49).

[15] AY'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. (2/22), (114/7), (145/13-13), (160/15), (355/17), (365/21), (424/16), (446/4), (603/11), (609/14), (609/20), (612/17), (616/19), (618/13), (640/3), (642/3), (685/12).

[16] SOBL'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. SOBL III 25a 5, 27a 4, 33b 10, 34a 11, 43a 9, 43b 1, IV 51b 7 (Tuguşeva, 2008, s. 24, 26, 31, 38, 52).

[17] AY'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. (2/15), (11/15), (34a/24), (34ç/15), (55/12), (56/11-19), (65/8), (92/3), (98/3), (125/1), (132a/12), (161/22), (164/5), (169/4), (180/7-11), (185/16), (197/13), (214/13), (231/21), (237/11), (244/3), (293/7), (301/5-10-13-16), (313/10), (338/3), (355/16), (365/19), (427/16), (452/15), (455/1), (485/10), (494/1), (518/22), (548/17), (576/7), (615/6), (622/5), (665/9), (668/3).

Ol üdün vayşıravanı m(a)haranç dartıraştırı m(a)haranç vırudakı m(a)haranç vırupakşı m(a)haranç bolar yme yumgı olurmış orunların+**tın örü turup** ayaların kavşurup agır ayamakın t(e)ngri t(e)ngrisi burkanka ince tip ötüntiler AY 470/19 (Kaya, 1994, s. 263).

O zaman, Vayşiravani Maharanç, Dartiraştiri Maharanç, Virudaki Maharanç, Virupakşi Maharanç, bunlar da birlikte oturmuş oldukları yerlerinden kalkarak ayalarını birleştirdiler (ve) büyük bir saygıyla Tanrı(lar) Tanrısı Buddha'ya şöyle deyip ricada bulundular...

Ol üdün savlokadatu yirtinçü yir suv iyesi m(a)habrahmı ulug azrua t(e)ngri ötrü olurmış orunın+**tın örü turup** ayasın kavşurup agır ayamakın t(e)ngri t(e)ngrisi burkanka ince tip ötünti AY 469/6 (Kaya, 1994, s. 262).

O zaman Savlokadatu Dünya Efendisi Mahabrahmi Yüce Ezrua Tanrı oturduğu yerden kalkarak ayasını birleştirip büyük (bir) saygıyla Tanrı(lar) Tanrısı Buddha'ya şöyle deyip ricada bulundu.[18]

Ad+*belirtme tur*- "durmak; kalkmak."
Turmaduk yavlak ayıg nomları+**g turgurmagalı** turu tüketmiş erser öçürgeli amırtgurgalı :: turmaduk edgü nomlarıg yangırtı turgurgalı turu tüketmiş erser üklitgeli asgalı tavranurlar katıglanurlar AY 234/11-13 (Kaya, 1994, s. 161).

Durmayan kötü öğretileri durdurmamayı durarak tamamlamışsa (bunları) söndürmeli$_2$*, durmayan iyi öğretileri yeniden durdurmayı durarak tamamlamış ise çoğaltmak*$_2$ *için davranırlar, tahammül ederler.*

T(e)rkin tavratı turmaduk yavlak ayıg nomlarıg turgurmagalı turu tüketmiş erser öçürgeli :: turmaduk edgü nomları**+g** yangırtı **turgurgalı** :: turu tüketmiş erser takı üklitgeli asgalı tavranurlar katıglanurlar AY 233/11-13 (Kaya, 1994, s. 160).

Hemen durmayan kötü öğretileri durdurmamayı durarak tamamlamışsa (bunları) söndürmeli$_2$*, durmayan iyi öğretileri yeniden durdurmayı durarak tamamlamış ise de çoğaltmak*$_2$ *için davranırlar, tahammül etmeli.*[19]

Her ne kadar yön gösterme ekinin geldiği sözcükler bir bütün olarak düşünülüp anlamlandırılmış olsa (Tuguşeva, 2008, s. 94, 118) da burada bu kullanıma yer vermek gerektiği düşüncesindeyim:

Ad+*yön gösterme tur*- "durmak."

… yu̯u̯z yü**gärü** bir**gärü turur** SOBL IV 36a 6 (Tuguşeva, 2008, s. 47).

... yüz yüze birlikte durur.

Ad+*araç tur*- "durmak."

… mängü+**n turu**… SOBL 35a 3, 7, 11 (Tuguşeva, 2008, s. 32).

…sonsuza dek durarak…

•turgur- "durdurmak; kurmak, dikmek, yükseltmek; (herhangi bir arzu veya his) uyandırmak[20]."

Bu eylemi, Kök-Türkçe Dönemi'nden itibaren görmekteyiz (Clauson, 1972, s. 541). Eski Türkçe *tur*- eyleminin *-gUr*- eylemden eylem yapım ekiyle türetilmiş ettirgen biçimidir ve "*durdurmak"* anlamına gelmektedir (Erdal, 1991, s. 754). Eylemin bu türevi, AY'de *yalın durumdaki, belirtme, bulunma* ve *yönelme* durumundaki; SOBL'de *yalın durumdaki, belirtme, bulunma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla kullanılır ve metinlerde geçen örnekler şöyledir:

+*yalın turgur*- "durdurmak."
… pančiu barq **turγurup**… SOBL IV 31a 6 (Tuguşeva, 2008, s. 43).

[18] AY'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. (34k/2), (41/3-16), (52/8), (60/17), (82/17), (88/19), (124/3), (132/1), (151/20), (156/7-14-18), (167/7-13), (169/11), (171/4), (182/8), (201/15), (253/17), (254/15), (254/19), (262/20), 332/18), (335/14), (340/25), (372/5), (378/10), (391/6), (392/12), (396/23), (399/3), (404a/17), (406/11), (428/17), (440a/12), (449/17), (467/11), (468/5), (469/6-24), (470/13), (473/18), (512/23), (527/18), (538/13), (546/14), (548/8), (580/10), (587/18), (606a5), (624/12), (636/1), (649/18), (658/1).
[19] AY'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. (20/8), (293/15), (426/2), (667/20).
[20] Tuguşeva, *Приложения* [Ekler] bölümünün *Указатель слов* [Kelime dizini] başlığında *turgur*- fiilini şöyle açıklar: "*turγur*- установить, воздвигнуть, возвести; вызвать (какое-либо чувство)" [kurmak, dikmek, yükseltmek; (herhangi bir hisse) neden olmak] (Tuguşeva, 2008, s. 112) ve *köngül turγur* için "вызвать желание, чувство" [arzu, his uyandırmak] anlamlarını verir bkz. (Tuguşeva, 2008, s. 100).

… pançiu (manastırda bir yapının adı) yapı kurup…
edgü edgü tözünler oglıya ulug y(a)rlıkançuçı köngül **turgurgıl** AY 600/15 (Kaya, 1994, s. 317).

[Ey] İyi(ler) iyi(si) asiller oğlu! Yüce merhametli (bir) gönül besle!

Yokka çıgayka buşı birsün .. arturup yıgguluk kizlegülük ermez .. yene alku tınl(ı)g oglanı üze edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül **turgursun** AY 443/8 (Kaya, 1994, s. 251).

Yoksula[2] sadaka versin. Art(t)ırıp yığmak, gizlemek olmaz ve de tüm insanoğlu üzerine iyi düşünen merhametli (bir) gönül yerleştirsin.[21]

Ad+*belirtme turgur-* "durdurmak."
… [kö]ngülü+**g turγurup**… SOBL III 42b 9 (Tuguşeva, 2008, s. 38).
… gönlü durdurup/his uyandırıp…
... **yügerü turgurup** y(a)rlıkançuçı köngülü+**g** .. ürüg ürgüt irinçkeyür siz AY 494/16 (Kaya, 1994, s. 273).

... bağışlayıcı gönlü yukarıda durdurup daima esirgersiniz.[22]

Ad+*bulunma turgur-* "durdurmak."
… sangram+**ta turγurup**… SOBL IV 30b 6 (Tuguşeva, 2008, s. 43).
… manastırda durdurup…
Burkanlarıg nom nomlatgalı nomlug tilgen evirtgeli nırvanka kirmedin yirtinçü+**de turgurgalı** ötügçi bolup ötleyü ötünmekdin turmış buyan edgü kılınçnıng sanın sakışın kim ülgülegeli sanagalı ugay tip y(a)rlıkadı AY 167/12 (Kaya, 1994, s. 133).

"Buddhaları, öğreti öğretmek için, öğreti tekerleğini çevirmek için Nirvana'ya girmeden dünyada kalmaları için iknaya çalışıp, (onlarla) görüşüp rica etmekten meydana gelmiş iyi davranışın sayısını kim sayabilecek, hesaplayabilecek?" diye buyurdu.

... ajun ajunta üç erdinig ayamak agırlamaklıg küsüş+**de turgurmak** burkan kutılıg yorıgların bütürgüke katıglanmak buyan edgü kılınçka yitmez AY 181/4 (Kaya, 1994, s. 138).

… varlık yolunda üç mücevheri sayma, ululama isteği beslemeleri, Buddha kutsallığını taşıyan yolları bitirmeye çabalamaları iyi davranışa (sevaba) yetmez.[23]

Ad+*yönelme turgur-* "durdurmak."
… bäg orun-ï+**nga turγuralïm** ti[p]… SOBL IV 51b 9 (Tuguşeva, 2008, s. 52).
… bey yerine (tahtına) durduralım deyip…
... edgüde yaratıngu+**ka** köni ongaru süzük **köngül turgursun** AY 478/15 (Kaya, 1994, s. 267).

... iyilik üzerine yaratılmışlara dosdoğru, saf duygular beslesin.

... alku tınl(ı)g oglanı .. imerigme kamag+**ka** .. **turgursunlar** edgü ögli .. y(a)rlıkançuçı köngül AY 484/23 (Kaya, 1994, s. 269).

Tüm insanoğlu(na), hepsine iyi düşünceli, merhametli (bir) gönül beslesinler.

•**turıt-** "durdurmak."

Eski Türkçe *tur- "durmak*" eyleminin, *-t-* eylemden eylem yapım ekiyle türetilmiş ettirgen biçimidir ve "*durdurmak*" anlamına gelmektedir (Erdal, 1991, s. 790). Eylemin bu türevi, AY'de belirtme durumundaki tamlayıcıyla kullanılır ve metinde şöyle geçmektedir:

Ad+*belirtme turıt-* "durdurmak."

… üç asankı içinteki alp kılguluk açıg emgeklig çatıklıg işleri+**g** işlegeli **turıtmamak** turkıglanmamak **erür** AY 235/3 (Kaya, 1994, s. 161).

[21] AY'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. (23/19), (34ç/19), (72/20), (81/7), (148/4), (158/10), (306/13), (443/8), (443/13), (445/4), (526/16), (552a/10), (582/14), (586/11), (595/9), (612/12), (616/2), (655/20).
[22] AY'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. (74/22), (234/11-13), (239/18), (280/10), (280/14-18-21-25), (281/5-11), (283/4-12), (284/2-7-13), (286/11-17-22), (287/17), (287/17-23), (288/5-10-15), (289/17), (291/11), (319/18), (323/24), (368/1), (548/2), (559/15), (596/6), (639/1), (655/10), (662/21), (663/20).
[23] AY'deki buna benzer diğer örnekler için bkz. (233/9-13), (280/14-18-21-25), (281/5-11), (283/4-12), (284/2-7-13), (285/1), (286/11-17-22), (287/17-23), (288/5-10-15), (289/5), (289/17), (301/3-8-12-15-18), (477/8), (559/15), (662/21), (663/20).

... üç asaṃkhyeya içindeki zor bulunacak ıstıraplı, jātakalı işleri yapmak için durdurmamaktır$_2$.

Sonuç

Bu çalışmada, öncelikle Eski Türkçe (Kök-Türkçe ve Eski Uygur Türkçesi) Dönemi'ne ait yazıtlarda ve metinlerde *tur-* biçiminde gördüğümüz eylemin kökeni ve anlamları üzerinde durulmuştur. Ardından eylem (fiil)-tamlayıcı ilişkisi bakımından *tur-* ve türevlerinin durum ekli tamlayıcıları tespit edilerek bunlarla ilgili olarak yazıtlardan ve metinlerden örnekler verilmiştir.

Söz konusu eylemin kökeniyle ilgili, Clauson'un "zayıflamak, incelmek, kilo vermek; bitkin düşmek" anlamlarına gelen Eski Türkçe *tur-* eyleminin, Moğolca *tura-/turu-* eyleminin alıntılanmasıyla Türkçeye geçtiği görüşü ile T. Tekin'in *tor-* okuyuşunun yerine, Berta'nın sonuç olarak "Türkçe kelime Moğolcaya da girmiştir ve orada her durumda ilk hecede *u* vardır..." görüşü (Berta, 2010, s. 55) daha olası görünmektedir. Hem "durmak; kalmak; kalkmak" hem de "zayıflamak; bitkin düşmek, yorgun olmak; bir deri bir kemik kalmak" anlamlarına gelen Eski Türkçe *tur-* eyleminin köken bakımından Türkçe sayılması, yukarıda verilen bilgiler göz önüne alındığında daha gerçekçi bir varsayım olarak düşünülebilir.

Türk dilinin tarihî metinlerinde sıkça karşılaşılan, günümüzde de varlığını sürdüren Eski Türkçe *tur-* eylemi ile türevlerinin, Kök-Türkçe ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerine ait yazıtlarda/metinlerde *yalın durum*un yanı sıra; *belirtme, bulunma, çıkma, yönelme, yön gösterme* ve *araç durumu*ndaki tamlayıcılarla birlikte kullanılmış olduğu açıkça tespit edilebilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, Türkiye'deki yayınlarda neredeyse hiç ele alınmayan[24] *Amitābha-sūtra* (*Abitaki*) metinlerinden biri olan *Beyaz Lotus (Nilüfer Çiçeği) Topluluğu Sutrası*'nın Türkçe versiyonunun (*Yürüŋ lenhua çeçek tergini nom erdini*) da içinde olduğu Eski Türkçe metinlerde, *tur-* eylemi ve türevleri ele alınarak bağımsal dil bilgisinin ve valenz teorisinin modern uygulamaları dışında eylem-tamlayıcı ilişkisi en basit şekliyle incelenmiş ve bu işlemin çıktıları ortaya konulmuştur. Böylece tıpkı eş dizimlilik bilgisi gibi, yalnızca çağdaş Türkçe değil, aynı zamanda Eski Türkçe araştırmalarının ve sözlüklerinin de en önemli eksikliklerinden biri olan istem bilgisi için yeni veriler sunularak gelecekte yayını olası bir *Eski Türkçede eylemlerin istem sözlüğü*ne katkı yapılmaya çalışılmıştır.

[24] Tümer Karaayak'ın, *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı* (2017) adlı yüksek lisans tezinde bu yazmayı da ele almış olduğu düşünülerek bu çalışma dışında Türkiye'deki yayınlar kastedilmektedir.

Kaynakça

Ágel, Vilmos – Fischer, Klaus (2010). Dependency grammar and valency theory. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* (Ed. Bernd Heine – Heiko Narrog) içinde s. 223-255. New York: Oxford University Press.

Aydın, Erhan (2007). *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: KaraM Yayınları.

Aydın Özkan, Işıl (2017). Türkçede istemi değiştiren anlamsal süreçler. *International Journal of Language Academy*, 5/4: 33-46.

_____ (2018). Türkçede istemi azaltan biçimbilgisel süreçler. *Turkic Linguistics and Philology (Tulip)*, 1/1: 17-25.

Berta, Árpád (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin... Türk ve Uygur runik yazıtlarının karşılaştırmalı yayını.* (Çev. Emine Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish.* Oxford: Clarendon Press [**EDT**].

Dankoff, Robert – Kelly, James (1982). *Maḥmūd el-Kāšγarī, compendium of the Turkic dialects (Dīwān Luγāt at-Turk), Part I, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7*. Harvard University [**MK**].

_____ (1984). *Maḥmūd el-Kāšγarī, compendium of the Turkic dialects (Dīwān Luγāt at-Turk), Part II, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7*. Harvard University.

_____ (1985). *Maḥmūd el-Kāšγarī, compendium of the Turkic dialects (Dīwān Luγāt at-Turk), Part III, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7*. Harvard University.

Doğan, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri.* Yayımlanmamış doktora tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

İleri, Esin (1997). Türkçedeki fiillerin birleşim değeri. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 7–9 Ağustos 1996* içinde s. 157–165. Ankara.

Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk giriş, metin ve dizin.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları [**AY**].

Kormuşin, İ. Valentinoviç (2017). *Yenisey Eski Türk mezar yazıtları, metinler ve incelemeler*. (Çev. Rysbek Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Lessing, Ferdinand D. (Ed.) (1960). *Mongolian-English dictionary*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.

Nadelyayev, V. Mihayloviç vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'.* Leningrad: Akademiya Nauk SSSR [**DTS**].

Orkun, Hüseyin Namık (2011). *Eski Türk yazıtları* (Birleştirilmiş 3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Rifat, Mehmet (1998). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları / Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler* (2 Cilt). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekin, Talat (2006). *Orhon yazıtları* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____ (2016). *Orhon Türkçesi grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tuguşeva, Liliya Yusufcanovna (2008). *Sutra obşçını belogo lotosa – tyurkskaya versiya*. Moskva: "Vostoçnaya literatura" RAN [**SOBL**].

Uzer, Emre (2018). *Altun Yaruk'ta fiil-tamlayıcı ilişkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.

Zülfikar, Hamza (2008). Dünden bugüne Türkçe (Sözlüklerin teknik özellikleri ve dil bilgisi çalışmalarında sözlüklerden yararlanmak üzerine...). *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 681: 224-229.